

A SZÍV képe a magyar és a lengyel frazeológiában

A kognitív nyelvészet egyik fő feladata rekonstruálni azt a világgépet (metaképet), amely a nyelvben rögzült. Mint ismeretes, a tudományban vita folyik arról, hogy a nyelvek közötti különbségek milyen mértékben változtatják meg a világ vízióját, illetve arról is, hogy a különböző világvíziók hogyan befolyásolják a nyelvi különbségeket. A különböző nyelvek szókincsében és grammatikájában tükröződik a nyelven kívüli valóság objektumainak és jelenségeinek különböző kategorizálása és konceptualizációja. Abból, hogy minden nyelvben más és más világgép rögzül, az következik, hogy a különböző nyelvekben különböző világlátás jut kifejezésre. A világlátás mindig egy meghatározott nézetet jelent, egy meghatározott perspektívából. Így a kategorizáció és a konceptualizáció az ember számára a világ megértését jelenti. A lexikában megtestesített kategóriák és a konceptualizációs módok képezik a világnak az adott etnikai nyelvre specifikus nyelvi képét (metaképet), amely különbözik más etnikai nyelvektől, és amely az objektív valóságnak az idealizált és az alanyi jelleget öltő modelljét képviseli. Az emberek egymástól többek között abban is különböznek, hogy nem egyformán osztályozzák és interpretálják a valóságot, és ez a különbség elsősorban az eltérő tapasztalatból következik. A különböző nyelvekben létező kategóriák egymástól nemcsak a terjedelmükben, hanem a belső elrendezésükben (belső taxonómiájukban) is különbözhetnek, és ez főként a prototípus megválasztásával függ össze. Az adott prototípus megválasztása az adott objektum fontosságát jelzi az ember számára, ez pedig szorosan kapcsolódhat a meghatározott környezethez és a vele kapcsolatos tapasztalatszerzéshez is. A gyermek, amikor egy adott nyelv- és kultúrközösségben megszületik, átveszi azt a világgépet is, amely végső soron sok nemzedék terméke. Minden újabb nemzedék tapasztalata, értékrendje, tudása, törekvése, hite, babonái stb. nyomot hagynak a nyelvben.

Jelen cikkünknek az a célja, hogy rekonstruáljuk a szív fogalmának nyelvi képét a magyar és a lengyel frazeológiában, különös tekintettel a konceptualizáció módjaira. Így lehetőség nyílik arra, hogy összehasonlítsuk a szóban forgó *szív* szóval jelölt kognitív bázis tartalmát.

A frazeológiai anyag elemzése azt mutatja, hogy mind a két nyelvben a TARTÁLY metafora dominál. A TARTÁLY-nak van bemenete és kimenete, amelyek biztosítják a be- és kifelé mozgást, például: *kinyílik/megnyílik vkinek a szíve (vki előtt) = otworzyć serce przed kims/czymś; kinyitja a szívét vkinek = otworzyć serce dla kogoś; z sercem otwartym, rękami skurczonymi* [nyitott szívvel, összeszorult kézzel]; *co z serca idzie, to do serca trafi* [ami a szívből indul, a szívbe is kerül]; *coś zapadło komuś w serce* [vmi beesett a szívébe]; *trafić, do czyjegos serca* [eltalálni vkinek a szívéhez] stb.

Így a TARTÁLY-ba bekerülhetnek különféle objektumok, például: *vkinek a szívébe plántál vmit; vkinek a szívébe csepegtet vmit; bevés vmit a szívébe, a szívébe vés vmit = brać sobie do serca; befogad vkit a szívébe v. befogad a szíve vkit; szívébe fogad vkit = przyjąć kogoś do swego serca; behelyezi magát vkinek a szívébe = zająć miejsce w czyimś sercu; szívébe zár vkit v. vmit = zachować w sercu, zamknąć w sercu; vkinek a szívébe száll = przypaść komuś do serca; vkinek a szívébe fêrkôzik = wkraść się w czyjś serce; vkinek a szívébe lopja magát = wkradąc się do czyjegos serca; vkinek a szívébe lopakodik = skradąc się/zakradąc się do czyjegos serca; coś zapadło komuś w serce* [vmi beesett, legördült vkinek a szívébe]; *w sercu pióro umoczył* [a szívébe mártotta töltőtollát] stb.

A szív belsejét kitöltheti a különböző tartalom is, például: *(csordultig) tele van a szíve (pl. keserűséggel) = ma serce po brzegi wypelnione (np. goryczą); vkinek a szíve megtelik, eltölti vmivel = serce się czymś wypelniło; megtelik a szíve bánattal, keserűséggel, örömmel = serce wypelnione żalem, goryczą, radością; szíve túlrad az örömtől = serce przepelnia radość; vkinek a szívét betölti = napelnia czyjś serce; czego serce pelne, tym i usta płyną = ami a szívéén, az a száján; ma wiosnę w sercu* [tavasz van a szívében] stb.

A TARTÁLY tartalma ki is kerülhet belőle, tehát ez a TARTÁLY üres is lehet, például: *szívből jövő jókívánságok = życzenia płynące z serca; szívből nevet = śmiać się z serca; szívből jön = plynąć z serca; szívből jövő ajándék = prezent od serca; üres szív = puste serce; nagy ürességet érez a szívében = czuć wielką pustkę w sercu* stb.

Néha a TARTÁLY belsejéből az egyes objektumok csak erőteljes külső beavatkozással kerülhetnek ki, például: *kiszakít vmit vkinek a szívéből; vkit v. vmit kiteszt, kitép a szívéből; kiver vmit v. vkit vkinek a szívéből = wyrwać coś komuś z serca; szívből jön = plynąć z serca; wyrwać uczucie z serca [kitépni az érzelmet a szívéből]; wyrwać, wyrzucić miłość z serca [kitépni, kidobni a szerelmet a szívből]; wyrzucić kogoś z serca [vkit kidobni a szívéből]; co się raz z serca wyrzuci, tego nie mieć, nie zasmuci [annak, ami egyszer kikerül a szívből, nem okoz fájdalmat] stb.*

A szív tartalma befolyásolhatja a TARTÁLY súlyát is, például: *elnehezedik vkinek a szíve; megkönnyebbül a szíve = ulżyć mu na sercu; nehéz szíve van = ma ciężkie serce; nehéz szívvél = z ciężkim sercem; könnyű szíve van = ma lekkie serce; könnyű szívvél = z lekkim sercem* stb.

A szóban forgó TARTÁLY-nak különböző méretei lehetnek, például: *nagyszívű ember = człowiek wielkiego serca; kisszívű ember = człowiek małego serca; połowicą ulżysz z tego, gdy będziesz serca wielkiego [ha nagyszívű vagy, akkor a rossz dolgok fele elszáll]; serce wielkie i wspaniale wszystkie rzeczy ma za małe [nagy, gyönyörű szívnek minden dolog kicsi] stb.*, de a mérete változhat is, például: *dagad a szíve (a büszkeségtől v. a boldogságtól) = serce rośnie (z dumy, ze szczęścia); szorul a szíve, elszorul a szíve, összeszorul a szíve = serce się ściska, serce się kurczy* stb.

A TARTÁLY-on belül különféle folyamatok, cselekvések mennek végbe, például: *meleg, forró hullám csap át a szívében; vérzik a szíve = serce krwawi; vmit gyújt vki szívében = ktoś rozpala coś w sercu; harag gyült a szívében = gniew rozpalil się w sercu; harag gyűlik a szívében = gniew zbiera się w sercu; szívért remény töltötte el = w serce wstąpiła nadzieja, serce wypełniła nadzieja; megforgatja vkinek a szívében a kést; kést forgat vkinek a szívében; megforgatja a tört vkinek a szívében; mintha kést forgatnának vkinek a szívében = obracać nóż w czyimś sercu; szívében bizalom, lelkesedés, remény kel, ébred = w sercu budzi się zaufanie, zachwyty, nadzieja; vmit kiöl vkinek a szívéből = zabić coś w czyimś sercu; olvas vkinek a szívében = czytać w czyimś sercu; burza w sercu [vihár a szívében]; w sercu rodzi się tęsknota, radość, zapał [vágyódás, öröm, rajongás keletkezik a szívében]; kto w sercu zakal nosi, ten na próżno Boga prosi [aki szívében szégyent hordoz, az hiába kér Istentől]; komus krew ściera się w sercu [vkinek megfagyott a vér szívében]; krew odbiegła od serca [vkinek elfutott a vér a szívéből]; nosić, chować kogoś/coś w sercu [vkit/vmit hord, elrejt a szívében]; czynić spustoszenia w sercach niewieścich [pusztítást okozni a női szívekben]; coś kielkuje w sercu [vmi csírázik a szívében] stb.*

A TARTÁLY-ban uralkodó magas hőmérséklet következtében a szív különböző módon viselkedhet, például: *melegszik, lángra gyúl, lángol, vöröslik, ég stb., lánggal ég a szíve; szíve egész melegével; szívet melegítő; szívet melengető; megmelegszik a szíve; szívé felmelegíti vmi; átmelegíti a szívet = coś rozgrzewa, ożywia serce; a szíve lángra gyúl = serce zapłonęło; a szíve ég; a szíve lángol = serce płonie; a szíve lángra lobban vkiért = serce zapłonęło dla kogoś; lángra lobbantja vkinek a szívet = czyjeś serce zapłonęło; serce płonie np. tęsknotą, dumą, szczęściem [a szíve vágyódástól, büszkeségtől, boldogságtól lángol] stb.*; vagy például: *kihamvad vkinek a szíve = wygasło, zgasło czyjeś serce*. A lengyel példák azt is mutatják, hogy a magas hőmérséklet pozitívan hat a szívre, például: *lepsze serce gorące niż pieniądze tysiące [jobb a forró szív, mint sok ezer pénz] stb.*

A szív belsejében zajló folyamatok elérhetik a TARTÁLY mélyét is, például: *vkinek a szíve mélyéig hatol; vkinek a szíve mélye; a szíve mélyéig meghat vkit; a szíve legmélyén; mélyen belevésődik a szívébe; szíve mélyén, a szív rejtekén = w głębi serca; a szív rejteke = głębia serca; a szíve mélyéig = do głębi serca; wejść w głąb serca [bemenni, bekerülni a szív mélyére]; z głębi serca [a szív mélyéről]; na dnie serca [a szíve mélyén, legalján] stb.*

Az olyan metaforikus kifejezések, mint például: *puha a szíve, mint a vaj; szétzúzza vkinek a szívet; a szíve hajlik; meghasad, megszakad vagy megreped a szíve = serce pękło; széttörik a szíve, szétreped a szíve = serce kruszy się, serce pęka; vki v. vmi megrepeszt vkinek a szívet = ktoś lub coś złamie komuś serce; lągy szíve van = ma miękkie serce; letörik a szíve = złamać komuś serce; fájdalomtól megtört szívvél = z sercem złamanym z bólu; megszakad az ember szíve = serce się kraje; meglágyítja, megpuhítja, megtöri vkinek a szívet = zmiękczyć, skruszyć czyjeś serce; a szíve meglágyult = serce zmiękło, serce mięknie; szívet szaggat = rozdziierać serce; darabokra szaggatja*

a szívét = rozdzierać, rozrywać serce na kawalki; kést döf v. szúr vkinek a szívébe = wbić nóż komus w serce; tört döf vkinek a szívébe = wbić sztylet komus w serce; a szívébe nyilallik = trafić w serce; mintha kést döfnének v. szúrának a szívébe = jakby nożem dźgali, kulwi w serce; mintha kést märtánának a szívébe = jakby nóż zanurzali w serce; serce taje, rozplywa się, topnieje jak wosk [a szív úgy lágyul, felenged, szétfolyik, olvadozik, mint a viasz]; serce jak z wosku [vkinek a szíve olyan, mint a viasz]; stb. arra utalnak, hogy a TARTÁLY puha, törékeny, hajlékony, szétszakítható, lágy, éles eszközökkel átszúrható anyagból való.

Egyes esetekben viszont ez az anyag lehet kemény, szilárd állapotú is, például: *szívének keménysége; keményszívűség = twardość serca; keményszívű = ktoś o twardym sercu; kemény szíve van = mieć twarde serce; kőszívű = mieć serce z kamienia; megkeményedett a szíve = serce samo stwardniało; megkeményítette a szívét = serce stwardniało; kőből van a szíve = serce jak z kamienia (krzemienia); latwiej żelazo skruszyć niż nieczule serce [könnyebb szétzúzni a vasat, mint az érzéketlen szívet]; serce jak żelazo [a szíve olyan, mint a vas]; trudno przymusić, kiedy serce się zatwardzi [nehéz rávenni a megkeményedett szívet] stb.*

A szív olyan TARTÁLY-ként is konceptualizálódik, amelynek az egyik fő funkciója az érzelmek tárolása, például: *nyugalom tölti meg a szívét = mieć spokój w sercu; öröm tölti el a szívét = serce przepelnia komus radość; nyugtalansággal van tele a szíve = serce pełne niepokoju; a szíve tele van szeretettel, örömmel, jószággal, bánattal, keserűséggel, haraggal = serce pełne miłości, radości, dobroci, żalu, gorczy, gniewu; serce pełne złych przeczuc [rossz előérzettel van tele a szíve]; mieć boleść w sercu [fájdalom van a szívében]; mieć, nosić, żywić niechęć, urazę, wdzięczność, zemstę w sercu [kedvtelenség, sértés, hála, bosszú van a szívében] stb.*

Mind a lengyel, mind pedig a magyar nyelvben a szív DINAMIKUS OBJEKTUM-ként is értelmeződik, például: *kalimpál a szíve = serce bije; vkiért ver a szíve = serce bije do kogoś; dobogó szívvel = z bijącym sercem; dobog a szíve = serce bije, kolacze; amíg a szíve dobog = dopóki serce bije; vkiért dobog a szíve = serce bije dla kogoś; remeg a szíve, reszket a szíve = serce drży; repes a szíve; ugrál a szíve = serce skacze; elfacsarodik a szíve = ściska się serce; meghatja vmi a szívét = coś wzrusza serce; a szív rezdülése = drgnięcie serca; megrezdül vkinek a szíve = drgnęło czyjeś serce; a szíve repes az örömtől = serce skacze z radości; majdnem kiugrik a szíve a mellkasából = ledwie mu serce z piersi nie wyskoczy; hűz a szíve vkihez/vmihez = serce ciągnie do kogoś/do czegoś; hazahűz a szíve = serce ciągnie do domu; ide hűz a szívem = serce mnie tu ciągnie; tam się bywa, dokąd serce ciągnie [ott szokás lenni, ahová hűz a szív]; serce się rwie, łąnie do kogoś [a szív rohan, tapad vkihez] stb.*

Ezt a mozgást egy külső hatás is kiválthatja, például: *vmi megdobogtatja a szívét = coś sprawia, że serce zaczyna bić; a hír megdobogtatta a szívét = na wiadomość mocniej zabiło serce; meghatja vmi a szívét = coś wzrusza serce; megindítja vkinek a szívét = coś porusza czyjeś serce, coś wzruszyło czyjeś serce; serca na uzdeczce nie utrzymać [a szívét kantáron nem lehet megtartani]; de kerülhet a nyugalmi állapotba is, például: vkinek megállt a szíve = serce komus stanęło; megállt a szívem = stanęło mi serce; a szíve megszűnik dobogni = serce przestało się przestało kolatać; (túl)zó eláll a szíve verése (szívverése) = serce zamarło stb.*

Erdemes hozzátenni, hogy a lengyel nyelv a szív erős működését a következő hasonlatokban fejezi ki, például: *serce mu bije jak bernardyńskie dzwony [a szíve úgy dobog, mint a bencés harangok], serce mu bije jako młot [a szíve úgy dobog, mint a kalapács], serce bije jak bęben [a szíve dobog, mint a dob] stb.*

A szív egy MOZGÓ/MOZGATHATÓ TÁRGY metaforáját is előhívja, például: *szívét felemeli; kiteszi a szívét; nyelvén a szíve = co w sercu to i na języku; torkában dobog a szíve = mieć serce w gardle; vkinek a nadragjában van a szíve = ma serce w portkach; kivették a szívét = wyjęto mu serce; beleadja a szívét = wkładać/włożyć w coś serce; játszik vkinek a szívével = igrać z czyjims sercem; serce w tabakierce [tubáktartóban van a szíve]; serce komus stanęło w gardle [vkinek a szíve a torkában megállt]; serce podchodzi do gardla [a szíve a torkához közeledik]; ma serce w nogach, w piętach [lábában, sarkában van a szíve]; serce jak na dłoni [tenyéren a szíve]; serce jak na talerzu [tányéron a szíve]; tam myśl, gdzie i serce [ahol a szíve, ott a gondolat is]; serce komus upadło [leesett a szíve]; zabrać czyjeś serce [elvenni vkitől a szívét]; porwać, pociągnąć ku sobie czyje serce/serca [magához húzza, vonszolja vkinek a szívét]; ktoś by serce wyjął z piersi dla kogoś [valakiért kivenné a szívét a mellkasából]; serce gotów wyjąć i pod nóż dać [kész kivenni a szívét és kés alá adni]; ja do ciebie z sercem, a ty do mnie z kamieniem [én a szívemmel jövök hozzád, te pedig kövel] stb.*

A szóban forgó objektum ki van téve különféle külső hatásnak, például: *valami szíven ütötte; szíven találta Ámor nyila; elkeseríti vkinek a szívét; a szívébe markol vmi; vkinek a szívét markolássza vmi; vmi marja vkinek a szívét = coś chwytła, łapie (kogoś) za serce; elszorítja a szívét vmi = coś ścisła serce; megérinti a szívét = coś dręczy, trapi serce; megkapja vkinek a szívét = ująć kogoś za serce* stb.

Ennek a TÁRGY-nak a felületén különféle cselekvések mehetnek végbe, például: *szíven talál vkit; szívére megy vmi; béke száll a szívére; öröm száll a szívére; nyomja a szívét vmi = coś cięży na sercu; miód na czyje serce* [mézet tenni vkinek a szívére] stb.

Ezen kívül megtalálhatók rajta valamilyen tárgyak, szubsztanciák is, amelyek megterhelik a szívet, például: *követ hengerít vkinek a szívére; a szíven visel vmit; vkinek a sorsát a szíven viseli; vkinek a szívét terheli vmi = coś komus cięży na sercu; nagy (mázszányi stb.) vmi fekszik a szíven = coś ciężkiego leży na sercu; valami nyomja a szívét = mieć coś na sercu; klaşć komus coś na sercu* [rátenni vmit vkinek a szívére]; *co raz przywarło do serca, trudno odskrobać* [ami egyszer hozzáragadt a szívhez, azt nehéz onnan lekaparni] stb., de ezek az anyagok el is kerülhetnek onnan, például: *nagy teher esett le a szívről = wielki (stukilogramowy itp.) ciężar spadł mu z serca; (nagy) kő esett le a szívről = (wielki) kamień spadł mu z serca; leveti gógjét a szívről = zdjąć, zrzucić pychę z serca; zdjąć komus kamień, ciężar z serca* [levenni a követ, terhet vkinek a szívről] stb.

Néhány lengyel kifejezés, mint például: *dar; ofiara spod serca* [a szív alól jövő ajándék, adomány]; *głos spod serca* [a szív alól jövő hang 'kedves, megható hangnem']; *spod serca coś wydrzeć* [vmit kitépni a szív alól 'valakinek felfedni a valós szándékát'] stb. a szív aljáról is említést tesznek.

Az ember a szívét ÉRTÉKES TÁRGYNak tartja, például: *elnyeri vkinek a szívét = pozyskać, wygrać czyjeś serce; odaadja, odaajándékozza a szívét vkinek = oddać, podarować komus swoje serce; a szíve vérét áldozza vmiért = poświęcić, ofiarować serce; megveszi vkinek a szívét = kupić czyjeś serce; arany szíve van = serce jak złoto, ma serce ze złota* stb., de ez a tárgy el is veszíthető, például: *elveszti a szívét = stracić serce, przegrać serce* stb.

Mind a magyar, mind pedig a lengyel frazeologizmusok azt mutatják, hogy a szív HÁZ-ként vagy OTTHON-ként is felfogható, például: *ki vagy mi lakik a szívében?; vkinek a szívében él/lakik; van a szívében vki = ktoś jest w sercu; mieć miejsce w czyimś sercu* [legyen hely a más ember szívében] stb.

Az OTTHON ajtaját ki lehet nyitni és nyitva hagyni, például: *kinyílik a szíve = serce otwiera się; kinyitja a szívét = otworzyć serce; kitarul a szíve vki előtt; kitarja a szívét vkinek v. vki előtt; feltárja a szívét (vki) előtt; megnyitja a szívét vkinek v. vki előtt = otworzyć serce przed kimś; megnyílik vkinek a szíve; a szíve vminek v. vmire nyílik = serce otwiera się do kogoś/na coś, stb., de bezárni is, és a szívhez való kulcsot nem szabad senkinek átadni, például: *szíved kulcsát másra ne bíz!; bezárja a szívét = zamknąć serce; szívébe zár vkit, vmit = zamknąć kogoś/coś w sercu* stb. A szóban forgó OTTHON ablak nélkül is lehet, például: *kár, hogy a szíven ablak nincs = oby była do serca człowieczego szyba* stb.*

Egyes lengyel frazeologizmusokban a katonai metaforika jut kifejezésre, amely a HŐDÍTÁSI CÉLPONT domént hívja elő, például: *zdobywca, pogromca serc = szívtipró; serca się nie podbija taranem, ale dobrocią* [a szívet nem fáltörő kossal hódítjuk, hanem jósággal]; *pogrążyć, posiąść, zniewolić, usidlić czyjeś serce* [elsüllyeszti, birtokba veszi, kényszeríti, behálózza vkinek a szívét]; *walczyc o czyjeś serce* [harcolni vkinek a szívéért]; *serce jak twierdza* [a szíve olyan, mint a bástya] stb.

Néhány lengyel kifejezésben a szív mint ÉTEL metafora jelenik meg, például: *serce na obiad, serce na wieszczę to młła potrawa* [szív ebédre, szív vacsorára, ízetlen étel] stb.

Mind a két nyelvben a szív lexéma a kognitív bázisban az EMBER doménre is rámutat: *a szíve eped; vonzódik hozzá a szíve; a szíve örül = serce się cieszy; a szíve repes az örömtől = serce skacze z radości; a szíve vágyik vhoval/vkihez = serce pragnie kogoś/czegoś; vmi elszomorítja a szívét = coś smuci serce; gdy serce smutne, nie chce się niczego* [amikor szomorú a szív, semmihez sincs kedve]; *gdzie serce w strachu, tam na twarzy blado* [ahol a szív fél, ott sápadt az arc]; *serce się śmieje* [a szív mosolyog]; *życzliwe serce to mi największe krewieństwo* [a jó szív számomra a legjobb rokonság] stb.

A szív olyan EMBER-ként vagy SZEMÉLY-ként is konceptualizálódik, aki a TANÁCSADÓI minőségben jelenik meg: *szíve szerint; a szíve sugallatára hallgat; a szívére hallgat; szíved híre nélkül kezet ne adj!; kinek-kinek szíve tanácsadó; szíve szerint cselekszik; a szíve diktálja, mondja, sugallja = serce dyktuje, mówi, podpowiada; nietrudno się omylić, kiedy serce radzi* [ha a szív tanácsol, nem

nehéz tévedni]; *co serce dyktuje, to pióro pisze* [amit a szíve diktál, azt írja a tolla]; *tak jak serce dyktuje* [úgy, ahogy a szív diktálja]; *serce pewny prorok, i nigdy się nie myli* [a szív biztos próféta, soha nem téved]; *pójsć, isć za głosem serca* [a szív hangja után menni] stb. Ezen kívül ez a lexéma a kognitív bázisban egy olyan embert is profilíroz, aki nem hagyja magát becsapni: *nehéz a szívet megcsalni = serca nie oszukasz*; aki ábrándozik, lázadozik: *a szív ábrándja, álma, fájdalma*; *a szíve lázadozik, lázong*; aki beszélgető partner lehet: *a szívhöz szól*; *szívhöz szóló szavak*; *megszólal vkinek a szíve*; *a szívére beszél = przemówić do czyjegoś serca*; akivel nehéz megegyezni: *nem jár egy nyomban szíve a nyelvével = serce z rozumem rzadko się zgadzają* [szív ritkán egyezik az észszel], aki nem szolgálalkú: *szíve nem szolgál = serce nie sługa*; akinek vágyai vannak: *a szíve vágya = pragnienie serca*; aki élettársat választ magának: *vkinek a szíve hölgye, úrnője, kiválasztott nője, királynője, kiválasztottja = dama, pani, wybrana, królowa serca, wybraniec serca*. A lengyel nyelvben olyan emberről is szó esik, aki nem befolyásolható: *nie dba serce cnotliwe na mowy złośliwe* [az ártatlan szív nem törődik a gonosz megjegyzésekkel]; aki telhetetlen: *worki i skrzynie natkasz, ale serca nie natkasz zawsze chce więcej* [zsákokat és ládákat tömhetsz meg, de a szívet soha, mert mindig többet akar], és akitől sok minden függ: *gdy serce nie chce, rozum nie pomoże* [ha a szíve nem kívánja, az esze nem segít]; *gdy serce smutne, nie chce się niczego* [ha a szíve szomorú, akkor nincs kedve semmihez] stb.

A szívhöz rendelhető tulajdonságok között olyanok is találhatóak, amelyek az ember jelleméről számot adnak. Ilyenkor a **POZITÍV** és a **NEGATÍV ÉRTÉKEK**-ről van szó. A pozitív minősítést a következő kifejezések jelzik, például: *olyan jó szívvvel súrlódik a legényhez, mint a tanulatlan ló a kert oldalához*; *együtt dobban vkinek a szíve vkiével*; *jó, csendes, érzékeny, lágy, barátságos, apai, anyai, testvéri, vitéz, rettenthetetlen, bátor, arany szív = serce dobre, ciche, tkliwe, miękkie, bratnie, macierzyńskie, ojcowskie, siostrzane, mężne, nieustraszone, waleczne, złote; csupa szív = samo serce; nemes szívű = szlachetne serce; ami a szívében, az a száján = co w sercu to i na języku; kezét a szívére teszi = z ręką na sercu; teljes szívvvel befogadni vkit = przyjąć kogoś (całym) sercem; nyitott szívvvel befogadni vkit = przyjąć kogoś, odnosić się do kogoś z otwartym sercem; igaz szívvvel = z czystym, szczerym sercem* [tisza, őszinte szívvvel]; *jakby mu kto miodem serce posmarował* [mintha a szívet megkenték volna a mézzel]; *serce jak austeria (gospoda)* [a szíve olyan, mint a vendégfogadó]; *serce dobre rzecz wszelaką na dobrą stronę bierze* [a jó szív minden dolgot jó irányba fordít] stb., a negatívról viszont az alábbi szekvenciák szólnak: *szőrös szívű ember; rossz, kemény, szomorú, üres szív = zle, twarde, smutne, puste serce* stb. Ebben a kontextusban érdekesnek tűnik a jó szívvvel látja, csak a száját ne hozza magyar példa.

Ezt a gondolatmenetet továbbfolytatva érdemes észrevenni azt is, hogy a szóban forgó nyelvi minősítésben az egyes kifejezések az állati szívré utalnak, például: *galambszíve van = gołębie serce; oroszlánszívű = lwie serce; nyúlászívű = zającze serce* stb.

Hozzá kell tenni azt is, hogy az ember pozitív minősítéséről az olyan nyelvi kifejezések is tájékoztatnak, mint például: *van szíve = mieć serce; van benne szív = jest w tym serce; szívvvel teszi = robić coś z sercem; nincs szíve vmit tenni v. megtenni = nie ma serca tego zrobić* stb., a negatívól viszont olyanok, mint: *nincs szíve, csak zúzása van; nincs szíve = człowiek bez serca; (volna) szíve hozzá (vmit megtenni)? = czy miałby serce dla/do kogoś/czegoś?; nincs benne szív = brak w tym serca; do kogo serce raz stracimy, ten, cokolwiek czyni, wszystko źle czyni* [ha valaki egyszer elveszti szívvünket, akármit is tesz, az mindig rossz lesz]; *bez serca, jak wiecie, trudno żyć na świecie* [kőztudott, hogy szív nélkül nehéz e világon élni]; *nic nie sprawi, kto serca nie ma* [nem tud cselekedni az, akinek nincs szíve] stb. A szóban forgó példákól kitűnik, hogy a szívré való hivatkozás megfelelő módon minősíti az emberi cselekedeteket is.

Külön kell említeni azt is, hogy az egyes frazeológiai kapcsolatokban a **vallási** kategória jut kifejezésre, amely keretében a keresztény értékekről van szó. Így a szívet olyan **HELY**-nek tekintik, amelyben tartózkodhat az Isten, illetve az ördög is, például: *Isten lakik/él vkinek a szívében; mieć, czuć Boga w sercu* [Isten a szívében van, szívében érzi Istent]; *nie mieć Boga w sercu* [nincs Isten a szívében]; *w zle serce duch boży nie wchodzi* [rossz szívébe a szentlélek nem megy be]; *mieć diabła w sercu* [az ördög van a szívében]; *sercem Bóg władnie* [a szívében Isten uralkodik]; *serce moje i twoje, Boże, połącz oboje* [a szívem és a szíved kösd össze, Istenem]; *serce maluchne najmilszym Bogu kościołem* [a kised szíva az Isten legkedvesebb temploma] stb. Az Isten a Jónak a szimbóluma, az ördög viszont a Rossznak.

A szív konceptualizációjában a **biológiai** kategória keretében a FOLYÓ képe jelenik meg, például: *dagad a szíve (a büszkeségtől/boldogságtól)*; *kiönti a szívet (valakinek vagy valaki előtt)*; *szívét elébe öntötte*; *serce wzbiera, tęsknotą, dumą, szczęściem* [vagyódással, büszkeséggel, boldogsággal telítődik a szíve]; *krewnąpnęła do serca* [a vér a szívébe ömlött, folyt be] stb.

A fentiekből azt következik, hogy a szív lexémával jelölt kognitív bázis a domének többségében nagymértékű hasonlóságot mutat, de egyes esetekben előfordulhat az is, hogy ugyanazon a konceptualizáción belül a teljes ekvivalencián kívül megjelenik a nyelvi specifika is, amelyet az eltérő metaforikus kifejezések jeleznek. Ezen kívül a HÓDÍTÁSI CÉLPONT ÉS AZ ÉTEL metaforák csak a lengyel példákban szerepelnek. A két nyelvi konceptualizáció még egy esetben tér el egymástól, nevezetesen abban, hogy a lengyelben a szív intenzív működésének az ábrázolása a különböző hasonlatok segítségével történik.

Rövidítések és jelölések:

- [] = szó szerinti fordítás
 ≡ = ekvivalens
 pl.: = például
 v. = vagy
 vmi = valami
 vki = valaki

SZAKIRODALOM

- A magyar nyelv értelmező szótára* 1980. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bañcerowski Janusz 2009. A világ nyelvi képének fogalma mint a kutatás tárgya. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *A szótól a szövegig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 43–53.
- Bañcerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság meta képe a nyelvben és nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 155–274.
- Bárdosi Vilmos 2010. A világ nyelvi képe a legújabb francia szavak, szólások tükrében. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Világkép a nyelvben és nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 41–55.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bárdosi Vilmos 2008. Les figés du français: héritage classique et renouvellement, In: María Álvarez de la, Granja (ed.): *Lenguaje figurado y motivación. Una perspectiva desde la fraseología*. (Studien zur romanischen Sprachwissenschaft und interkulturellen Kommunikation, Band 41.), Peter Lang, Frankfurt am Main, 81–96.
- Bárdosi, Vilmos 2009. Os perfis lingüísticos de „man” en francés, contrastados co húngaro, español, galego e alemán. In: *Cadernos de fraseoloxía galega*. Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 11, 17–48.
- Bąba, Stanisław–Liberek, Jarosław (eds.) 2002. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bartmiński, Jerzy 2006. *Językowe podstawy obrazu świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Dubisz, Stanisław–Sobol, Elżbieta (eds.) 2005. *Wielki słownik frazeologiczny*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dziewońska-Kiss Dorota 2010. *Az élet fogalma a világ magyar nyelvi képében kérdőíves anyag alapján*. <http://www.filologia.hu/tanulmanyok/az-elet-fogalma-a-vilag-magyar-nyelvi-kepeben-kerdoives-anyag-alapjan.html>
- Dziewońska-Kiss Dorota 2011. Néhány megjegyzés a frazeológia szerepéről a világ nyelvi képének rekonstruálásában (magyar és lengyel anyag alapján). In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Tegnapi filológiánk mai szemmel*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 71–7.
- Forgács Tamás 2004. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Krzyżanowski, Julian (ed.) 1972. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. PIW, Warszawa.
- Jędrzejko, Ewa 2001. Człowiek miarą wszech rzeczy. Antropocentryzm i historycznokulturowe aspekty staropolskiej frazeologii somatycznej. In: *Prace filologiczne* T. XLVI. Instytut Języka Polskiego UW, Warszawa, 233–45.

- O. Nagy Gábor 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- O. Nagy Gábor 1979. *Mi fán terem. Magyar szólásmondások eredete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Pajdzińska, Anna 2006. *Studia frazeologiczne*. Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Pátrovics Péter 2012. A „haza” fogalmához kapcsolódó képzetekről a magyarban és egyes indoeurópai nyelvekben. *POLÍSZ. A Kráter Műhely Egyesület Irodalmi és Kulturális Lapja* 148: 38–47.
- Paziak, Paweł 2003. Od życia po śmierć – konotacje semantyczne *serca* w poezji Krzysztofa Kamila Baczyńskiego. *Poradnik Językowy* 9: 58–69.
- Skorupka, Stanisław 1977. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Szymczak, Mieczysław 1981. *Słownik języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sieradzka-Baziur Bożena 2000. Językowy obraz *serca* w polskich utworach Jana Kochanowskiego. In: *Język a Kultura* t. 14. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 209–31.
- Szemerényi Ágnes 2009. *Szólások és közmondások*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tyrpa, Anna 2005. *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*. Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.

Bañcerowski Janusz – Dziewońska-Kiss Dorota

professor emeritus
ELTE BTK

professor emeritus
ELTE BTK

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz, and Dziewońska-Kiss, Dorota

The image of *heart* in Hungarian and Polish phraseology

The aim of this paper is to reconstruct the linguistic image of the notion of *heart* in Hungarian and Polish phraseology, with special emphasis on the types of conceptualization. It becomes possible to compare the content of the cognitive base referred to by the word *heart* across domains. In a majority of relevant domains, the cognitive bases referred to by the lexeme *heart* exhibit extensive overlap, though in certain cases, in addition to full equivalence, language-specific features may also appear within the same conceptualization, signalled by diverse metaphorical expressions. Also, the metaphors TARGET OF CONQUEST and FOOD only occur in Polish examples. The conceptualizations of the two languages differ in another respect, too: in Polish, but not in Hungarian, the intensive operation of the heart is described by various similes.

Keywords: the concept of heart, Hungarian and Polish phraseology, the linguistic image of the world, metaphors and metaphoric expressions, conceptualization, cognitive base, comparison

A dél-dunántúli német betelepülések néprajzi és nyelvi nyomai a földrajzi nevekben

2. rész

5. Népszokások, néphagyományok megőrzéséről tanúskodnak például a következő helynevek.

Baranya megye

Boldogasszonyfa: 64/73. *Kalamázkemőnce:* n. *Smerófe* 'Schmierofen' [K 9: *Kalamász* K 12: *Kalamázkemence*] [...] 100–150 évvel ezelőtt itt égették a kocsikenőcs őseit, a *kalamászt* a hamuzsír-égetők, hamuslegények, hamusbetyárok szekéren szállították egész Nagykanizsáig. – **Egyházaskozár:** 7/134. *Kraljévac* : *Královic* : n. *Kralevic* : n. *Krajévic* [...] – P. sz. „a határ K-i részében fekszik, és Szárász helységgel határos. A mese szerint e részén a határnak hajdan egy híres *Králevicz Márkó* nevű rácz hadvezér lakott volna. Itt máig is létezik egy forrás e néven: *Königsbrunnen*, hihetleg